

Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (FRDO)

Advies over de verticale integratie van duurzame ontwikkeling en multilevel governance

- op eigen initiatief
- voorbereid door de werkgroep *duurzaamheidsstrategieën*
- goedgekeurd door de algemene vergadering van 18 december 2003¹
- de originele taal van dit advies is het Nederlands

Inhoud

1. **Samenvatting**
2. **Context en doelstellingen van het advies**
 - 2.1. Toenemend belang internationaal niveau
 - 2.2. De Belgische institutionele structuur
 - 2.3. Draagwijdte van het advies
3. **POLITIEK UITVOEREND NIVEAU: voorstellen inzake politieke mechanismen**
 - 3.1. Een interministeriële conferentie duurzame ontwikkeling
 - 3.2. De samenwerkingsakkoorden
4. **WETGEVEND NIVEAU: parlementaire commissies valoriseren**
5. **AMBTELIJK NIVEAU**
 - 5.1. Coördinatiestructuren duurzame ontwikkeling
 - 5.2. Capaciteiten van de administratie versterken
6. **Governance en de inbreng van de civiele maatschappij**

1. Samenvatting

[0] Verticale integratie verwijst naar de coördinatie en coherentie inzake het beleid van duurzame ontwikkeling tussen de verschillende beleidsniveaus in ons land. Een dergelijke integratie is nodig omdat de bevoegdheden in dit domein verdeeld zijn door onze federale structuur. Door

¹ Advies goedgekeurd door de vertegenwoordigers van de ledenorganisaties met uitzondering van het VBO, Fedichem en SPE, die zich onthouden hebben.

deze situatie is het voor België niet evident om internationale beslissingen op het vlak van duurzame ontwikkeling enerzijds te beïnvloeden en anderzijds efficiënt toe te passen.

In dit advies bekijken we op het politiek uitvoerende, het wetgevende en het ambtelijke niveau welke instrumenten de verticale integratie in ons land kunnen bevorderen. Zo pleit de raad op politiek uitvoerend vlak voor een interministeriële conferentie duurzame ontwikkeling en voor samenwerkingsakkoorden tussen federale en gefedereerde entiteiten op een aantal specifieke terreinen. Op het ambtelijk niveau onderstreept de raad het belang van coördinatiestructuren en van capaciteitsontwikkeling in de administratie.

Integratie heeft te maken met structuren, maar ook met een mentaliteitswijziging, met name met een grotere bereidheid om van (bestaande) coördinatie-instrumenten gebruik te maken en om rekening te houden met andere beleidsniveaus. Deze manier van beleidsvoering omschrijft men soms als *multilevel governance*, waarbij (*good*) *governance* of goed bestuur onder meer inhoudt dat het beleid aandacht heeft voor de participatie van alle betrokken maatschappelijke actoren. Dit betekent dat de civiele maatschappij geraadpleegd wordt bij de besluitvorming inzake duurzame ontwikkeling.

2. Context en doelstellingen van het advies

2.1. Rekening houden met het toenemende belang van het internationaal niveau

- [1] Steeds meer problemen vergen een internationale aanpak. In het kader van duurzame ontwikkeling worden op internationaal (Rio, Johannesburg...) en Europees niveau beslissingen genomen, die bepalend zijn voor ons nationaal beleid. De mondialisering vereist niet alleen sterke internationale structuren voor beslissingen en overleg, maar ook een betere samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus. De raad meent dan ook dat er in ons land meer coördinatie tussen en een grotere coherentie nodig is van het beleid van de federale staat, de gewesten en de gemeenschappen. Op die manier zal België de onderhandelingen en het overleg op internationaal en Europees niveau beter kunnen voorbereiden en de op deze niveaus gesloten overeenkomsten zo doeltreffend mogelijk kunnen toepassen.
- [2] De raad vindt het belangrijk dat de federale en gewestelijke overheden actief en op tijd anticiperen op de Europese en de internationale beslissingen die ze moeten onderhandelen, omzetten en uitvoeren.
- [3] De relatie met het internationale niveau is echter geen éénrichtingsverkeer waarbij beslissingen alleen *gedownload* worden van het internationale naar het nationale, regionale en lokale niveau. De omgekeerde beweging, het *uploaden* van beslissingen vanuit de lokale, regionale en nationale niveaus, is even essentieel voor het beleid. Het gaat dus om een tweewegproces, en de raad wenst in het kader van de verticale integratie het belang te onderstrepen van de *bottom-up*- naast de *top-down*-acties.
- [4] Rekening houden met het internationale niveau, betekent ook rekening houden met de impact van het Belgische beleid op de Noord-Zuidrelaties. Het Belgische beleid heeft immers niet alleen een onmiskenbare impact op binnenlands vlak: het heeft ook gevolgen voor andere landen. Trouwens, het laatste Federaal rapport over duurzame ontwikkeling benadrukt in verband met de beleidsnota's van de regeringsleden dat : "Hoewel de internationale context vaker genoemd wordt, is er niet systematisch rekening gehouden met de impact die het Belgisch beleid heeft op de Noord-Zuidverhoudingen" (punt 5.1.1).

2.2. Rekening houden met onze federale structuur

- [5] Duurzame ontwikkeling heeft op verschillende maatschappelijke terreinen betrekking en op verschillende beleidsniveaus. In België zijn de bevoegdheden inzake duurzame ontwikkeling verdeeld tussen de federale overheid en de gefedereerde entiteiten, niet alleen voor de drie pijlers, maar ook binnen elke pijler. Zo zijn in de economische pijler verschillende instanties bevoegd in het fiscale domein; in de sociale pijler valt de werkgelegenheidspolitiek onder verschillende beleidsniveaus; en wat leefmilieu betreft zijn de gewesten grotendeels verantwoordelijk, maar is de Federale Staat bijvoorbeeld wel nog bevoegd voor het uitvaardigen van de productnormen, voor de coördinatie van het internationale milieubeleid en de omzetting ervan in het Belgisch recht.

Hierbij bevinden de gewesten en gemeenschappen zich wettelijk gezien op hetzelfde niveau als de federale overheid: de beslissingen die ze in hun domein nemen, hebben eenzelfde rechtskracht. Deze verdeling van bevoegdheden maakt het moeilijk zowel om een coherent beleid te voeren als om internationaal voldoende gewicht in de schaal te leggen – iets wat voor een klein land op zich al niet makkelijk is.

- [6] Beslissingen worden ook bemoeilijkt omdat de verdeling van verschillende (thematische) bevoegdheden niet steeds gepaard is gegaan met die van de nodige instrumenten. Zo werden in het kader van de economische en monetaire unie die België is, instrumenten als prijsbeleid, labels en normen en een groot deel van het fiscale beleid federaal gehouden, terwijl vele terreinen waarop deze instrumenten kunnen ingezet worden (huisvesting, industrieel beleid, energiebeleid,...) in belangrijke mate geregionaliseerd zijn.

2.3. Draagwijdte van het advies

- [7] Dit advies heeft niet de bedoeling de bestaande bevoegheidsverdeling in ons land in vraag te stellen. De raad beperkt zich tot het formuleren van voorstellen voor een betere samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus in België en voor een verdere ontwikkeling van synergieën in het kader van duurzame ontwikkeling. Daartoe kunnen een aantal procedures en instrumenten bijdragen, zowel op politiek uitvoerend vlak (hoofdstuk 3), op wetgevend vlak (hoofdstuk 4), op het ambtelijke niveau (hoofdstuk 5) als op het vlak van de civil society (hoofdstuk 6).²
- [8] De raad vindt het evenwel belangrijk te onderstrepen dat naast de voorstellen voor aangepaste structuren, instrumenten en procedures die hierna volgen, ook een mentaliteitswijziging vereist is om tot een effectieve verticale integratie en coördinatie van het beleid te komen. Soms heeft men de indruk dat er niet alleen een tekort is aan instrumenten en procedures, maar dat ook de gebrekkige implementatie van de bestaande instrumenten en procedures voor integratie een probleem vormt.

Daarom dient op de verschillende niveaus, politiek zowel als ambtelijk, de bereidheid te groeien om het beleid te coördineren, in plaats van zich te beperken tot het afbakenen van de eigen bevoegdheden en het verdedigen van dit territorium. In dit verband pleit de raad voor de toepassing van het “mutualiteitsprincipe”. Dit principe houdt in dat elk beleidsniveau er naar streeft zo te handelen dat het de efficiëntie van alle andere beleidsniveaus versterkt. Elk niveau evalueert niet alleen de realisatie van de eigen doelstellingen, maar ook de mate waarin het bijgedragen heeft tot het realiseren van de doelstellingen van andere niveaus.

² De raad heeft meermaals benadrukt hoe belangrijk de coördinatie tussen de verschillende beleidsniveaus is; hij heeft dit in het bijzonder vermeld in zijn advies over de defederalisering van de ontwikkelings samenwerking, in adviezen inzake het klimaatbeleid, het productbeleid, enz. Zie in bijlage de lijst van de betreffende adviezen en paragrafen.

- [9] De verticale integratie van en coördinatie tussen beleidsniveaus verbeteren is niet alleen in het algemeen belangrijk om te komen tot een doeltreffend beleid voor duurzame ontwikkeling: het is ook een belangrijke voorwaarde om een “nationale” strategie voor duurzame ontwikkeling te ontwikkelen en uit te voeren tegen 2005: een doelstelling waarvoor België zich heeft geëngageerd in Johannesburg (Implementatieplan §162 b). Een “nationale” strategie kan onder meer een nationaal plan voor duurzame ontwikkeling inhouden, dat hierin verschilt van het huidige federale plan dat zowel de federale overheid, de gewesten als de gemeenschappen de strategische lijnen ervan vastleggen, en dat het voor al deze beleidsniveaus geldt.
- [10] Verticale integratie op het vlak van duurzame ontwikkeling kan beter worden gerealiseerd naarmate ook de horizontale integratie tussen economische, sociale en ecologische beleidsdomeinen wordt verbeterd, zowel in de Belgische context als in die van de EU en de VN. Zo zou bijvoorbeeld de benoeming van een Europees commissaris voor duurzame ontwikkeling het coördinatie- en integratiewerk op Belgisch niveau met betrekking tot het internationale beleid een pak makkelijker maken. De raad verwijst in dit verband naar zijn eerste voorbereidend advies voor Johannesburg (2002a06f, 16/04/02) waar hij een reeks voorstellen heeft gedaan om de horizontale integratie van de duurzame ontwikkeling op deze verschillende beleidsterreinen te versterken.

3. POLITIEK UITVOEREND NIVEAU: Voorstellen inzake politieke mechanismen

- [11] Samenwerking en coördinatie binnen en tussen de verschillende bevoegde overheidsniveaus is nodig om duurzame ontwikkeling op een coherente manier in praktijk te brengen. Een dergelijke samenwerking maakt het mogelijk alle bestaande capaciteiten en expertises in te zetten. Op het politiek uitvoerende niveau ziet de raad twee instrumenten om het overleg tussen de verschillende beleidsniveaus op het vlak van duurzame ontwikkeling te bevorderen:
- Een interministeriële conferentie over duurzame ontwikkeling ;
 - Het sluiten van samenwerkingsakkoorden over welbepaalde onderwerpen.

3.1 Een interministeriële conferentie over duurzame ontwikkeling

- [12] Een belangrijk instrument voor beleidscoördinatie, naast het algemene “Overlegcomité Federale regering- Gemeenschaps- en Gewestregeringen”, zijn de interministeriële conferenties. Deze zijn net als het Overlegcomité samengesteld uit ministers van de verschillende regeringen, maar ze behandelen enkel de specifieke thema’s waarvoor ze zijn opgericht. Zo is er een interministeriële conferentie van het buitenlands beleid (ICBB), een interministeriële conferentie leefmilieu (ICL) en een interministeriële conferentie leefmilieu verruimd tot de gezondheid.
- [13] Zoals in zijn eerste voorbereidend advies voor de Wereldtop in Johannesburg pleit de raad ook nu voor een interministeriële conferentie over duurzame ontwikkeling. Deze interministeriële conferentie zou eveneens een nuttige rol kunnen spelen bij de voorbereiding en de uitvoering van het Europese en het internationale beleid inzake duurzame ontwikkeling.
- [14] In deze interministeriële conferentie zouden de voor duurzame ontwikkeling bevoegde afgevaardigden van de Federale Staat en van de regio’s zetelen. Belangrijk is dat de werking ervan niet te zwaar wordt. De eerste taak van deze conferentie zou erin bestaan te zorgen voor overleg en coördinatie tussen de verschillende beleidsniveaus, om uiteindelijk in 2005 tot een “nationale” strategie voor duurzame ontwikkeling te komen.

3.2. De samenwerkingsakkoorden

- [15] Artikel 77 van de grondwet bepaalt dat “Kamer en Senaat gelijkelijk bevoegd zijn voor de wetten tot goedkeuring van samenwerkingsakkoorden tussen de Staat, gemeenschappen en

gewesten". De functie van dergelijke samenwerkingsakkoorden kan erin bestaan eigen bevoegdheden gezamenlijk uit te voeren, gemeenschappelijke initiatieven te ontwikkelen en/of instellingen op te richten waarin verschillende beleidsniveaus vertegenwoordigd zijn. Voorbeelden van dergelijke gemeenschappelijke instellingen zijn de Adviesraad voor Bioveiligheid, opgericht door het samenwerkingsakkoord van 25 april 1997 tussen de federale staat en de gewesten, en het Coördinatiecomité Internationaal Milieubeleid (CCIM), door het samenwerkingsakkoord van 5 april 1995 opgericht als een permanente werkgroep van de interministeriële conferentie leefmilieu.

- [16] Uit informatie van de FOD Kanselarij van de Eerste Minister blijkt dat er momenteel 177 samenwerkingsakkoorden (SWA) bestaan in veertien verschillende domeinen. Die SWA kunnen afgesloten zijn tussen de staat en één of meerdere gewesten of gemeenschappen, of tussen gewesten en gemeenschappen onderling. In bepaalde gevallen ligt een interministeriële conferentie (zie 3.1) aan de basis van het samenwerkingsakkoord.
- [17] Het voordeel van een SWA is dat het om een instrument gaat met een stevige juridische basis, dat niet onderhevig is aan de politieke conjunctuur en dus een continuïteit kan waarborgen in bepaalde beleidsdomeinen. Het nadeel van een SWA is dan weer dat het een logge procedure inhoudt: na de onderhandeling ervan moet de tekst goedgekeurd en ondertekend worden door de betrokken regeringen, vervolgens is een advies nodig van de raad van State, en indien er budgettaire implicaties zijn, dienen de betrokken parlementen nog hun goedkeuring te geven.
- [18] Samenwerkingsakkoorden die te maken hebben met duurzame ontwikkeling vinden we onder meer op het vlak van leefmilieu, volksgezondheid, economie en energie, verkeer en infrastructuur, arbeid en sociale aangelegenheden. Zo is er het "Klimaat"-samenwerkingsakkoord tussen de federale regering en de gewesten van 14 november 2002³, waarin de oprichting is vastgelegd van een Nationale Klimaatcommissie (die ondertussen van start is gegaan).
- [19] Er zijn echter geen samenwerkingsakkoorden die betrekking hebben op duurzame ontwikkeling als zodanig (waarin met andere woorden de drie pijlers geïntegreerd zijn). Wel is er op 24 oktober 1997 een samenwerkingsakkoord afgesloten tussen de staat en de gewesten over het "Plan voor de wetenschappelijke ondersteuning van een beleid van duurzame ontwikkeling" (PODO). Dit plan werd goedgekeurd door de Interministeriële Conferentie voor Wetenschapsbeleid op 15/5/1996, en is in 2000 hernieuwd (PODO II). Het plan valt onder de bevoegdheid van de Programmatorische Federale Overheidsdienst Wetenschapsbeleid.
- [20] De FRDO stelt zich de vraag of er geen samenwerkingsakkoorden tussen de federale staat en de gefedereerde entiteiten nodig zijn met als doel het gemeenschappelijke beleid inzake duurzame ontwikkeling te bevorderen. Zo zou de in [13] vermelde interministeriële conferentie kunnen leiden tot een samenwerkingsakkoord voor de ontwikkeling van een nationale strategie duurzame ontwikkeling. Een belangrijk luik daarvan zou ongetwijfeld het opstellen van een instrumentenbord duurzame ontwikkeling zijn: een nationale lijst van sleutelindicatoren om de duurzame ontwikkeling van ons land te meten.⁴
- [21] Op dit ogenblik bereidt de overheid (meer bepaald de Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling) het tweede Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling (2004-2008) voor. Daarom pleit de raad ervoor prioriteit te geven aan samenwerkingsakkoorden die dit plan concreet zouden aanvullen in functie van een nationale strategie. Het plan heeft immers betrekking op zes thema's die in de Europese strategie voor duurzame ontwikkeling aan bod komen (klimaatverandering, risico's voor de volksgezondheid, het beheer van de natuurlijke

³ De raad bracht in december 2001 een advies uit over dit samenwerkingsakkoord (advies 2001A18N).

⁴ De raad publiceerde reeds een advies over indicatoren duurzame ontwikkeling (2002A03N van 16 april 2002) en finaliseert momenteel een nieuw advies over deze problematiek.

rijkdommen, de strijd tegen de armoede, duurzaam transport, de vergrijzing van de bevolking), en deze thema's vallen onder de bevoegdheid van verschillende federale en gefedereerde entiteiten.

- [22] De raad formuleert hierna specifieke voorstellen in twee van deze domeinen: het klimaatbeleid en het productbeleid.

Inzake klimaatbeleid :

- [23] Zonder in dit advies een uitspraak te doen over de mate waarin en de wijze waarop flexibele mechanismen moeten worden ingezet in het klimaatbeleid en over de randvoorwaarden waaronder een eventuele inzet van deze mechanismen dient te gebeuren, dringt de raad aan op duidelijkheid over de bevoegdheidsverdeling inzake deze mechanismen.

De raad vraagt meer bepaald dat er dringend een agenda wordt opgesteld opdat alle partijen (Gewesten en de Federale Staat) zo snel mogelijk een samenwerkingsakkoord over de verdeling van de bevoegdheden inzake de flexibiliteitsmechanismen zouden goedkeuren. Daarna zou er een officiële instantie moeten komen voor de registratie en de opvolging van de kredieten, verworven via de projecten voor gezamenlijke inwerkingstelling (*joint implementation*) of met betrekking tot de specifieke projecten voor schone ontwikkeling (*clean development mechanism* of CDM). De evaluatie van die projecten moet op basis van duidelijke duurzaamheidsnormen gebeuren.

- [24] De raad vraagt dat de federale en gewestelijke regeringen op basis van de voorstellen van de Klimaatcommissie zo snel mogelijk een samenwerkingsakkoord goedkeuren dat de Europese richtlijn inzake het verhandelen van quota voor de uitstoot van broeikasgassen omzet (invoering van een nationale autoriteit belast met de monitoring, de toekenning, de registratie en de handel van emissierechten). Dit akkoord zou ook het nationaal toekenningsplan van de quota moeten vastleggen dat zorgt voor de verdeling van de emissierechten tussen de gewesten.

Inzake productbeleid :

- [25] De raad vindt het belangrijk dat artikel 8 bis van de wet over de productnormen wordt uitgevoerd en dat in dat kader er een samenwerkingsakkoord komt met de gewesten over een nationaal programma ter beperking van de pesticiden.
- [26] Gegeven de verbintenis van de huidige regering in het regeerakkoord om het Federaal plan duurzame ontwikkeling 2000-2004 uit te voeren, dringt de raad aan op de goedkeuring van een richtplan Producten, in coördinatie met de Europese Unie en met de gewesten (cf. [137] en volgende van het federaal plan).

4. WETGEVEND NIVEAU: de parlementaire commissies valoriseren

- [27] De parlementaire werkgroep "Globalisering" heeft in zijn rapport "Beheersing van de globalisering" (28 februari 2003)⁵ aanbevolen om een permanente parlementaire commissie "Globalisering" (punten 1.3.2. tot 1.3.6) op te richten die er zou kunnen toe bijdragen dat het parlement een sterkere, proactieve rol kan spelen in de kwesties betreffende de globalisering.

⁵Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, Doc 50 2330/003.

De raad meent dat dit een heel nuttig instrument zou zijn om het federale parlement nauwer te betrekken bij de verticale integratie van de duurzame ontwikkeling.

- [28] In het algemeen zou het goed zijn dat de parlementaire commissies in hun beleidsdomeinen een ruimere aandacht zouden besteden aan wat er op internationaal vlak gebeurt. De raad zou ook een grotere coördinatie tussen de parlementaire commissies van het federale parlement op prijs stellen wat betreft de opvolging van het beleid voor duurzame ontwikkeling
- [29] De raad meent dat de verschillende Belgische parlementen actief zouden moeten worden betrokken bij de uitwerking van een “nationale” strategie voor duurzame ontwikkeling. De raad vraagt zich ook af of er hiervoor niet een interparlementaire commissie kan worden opgericht. De bedoeling van deze structuur zou zijn, de samenwerking tussen de verschillende Belgische parlementen te vergemakkelijken in het kader van de voorbereiding en de opvolging van de nationale strategie voor duurzame ontwikkeling.

5. AMBTELIJK NIVEAU

- [30] Op het vlak van de administratie ziet de raad twee instrumenten om de verticale integratie op het vlak van duurzame ontwikkeling te bevorderen en de beleidscyclus te verbeteren:
- Coördinatiestructuren duurzame ontwikkeling
 - Het versterken van de capaciteiten van de administratie

5.1. De coördinatiestructuren inzake duurzame ontwikkeling

- [31] Voor overleg over het beleid inzake duurzame ontwikkeling bestaat er een administratief orgaan waarin de gewesten en gemeenschappen als waarnemer participeren, nl. de reeds vermelde Interdepartementale Commissie Duurzame Ontwikkeling (ICDO). Deze commissie werd opgericht door de wet van 5 mei 1997 betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling, en één van zijn opdrachten in dit domein is een permanent overleg te verzekeren tussen de verschillende ministeries en publieke instellingen. De FRDO meent dat de Interdepartementale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling een belangrijke rol kan spelen in het overleg tussen de federale en de regionale niveaus.
- [32] Het zou interessant zijn indien er in de regio's eveneens transversale integratiestructuren zouden bestaan op het vlak van duurzame ontwikkeling. Die zouden eenzelfde rol kunnen spelen als het ICDO op federaal vlak, en zo als “analoge” gesprekspartners kunnen optreden. Dit zou het overleg tussen de verschillende niveaus vergemakkelijken, en nuttig kunnen zijn in functie van een nationale strategie duurzame ontwikkeling.⁶
- [33] Er bestaan ook specifieke coördinatiestructuren die verantwoordelijk zijn voor de voorbereiding en de opvolging van de internationale akkoorden, waarin zowel beleidsvoorbereidende cellen, federale overheidsdiensten, gewesten als gemeenschappen vertegenwoordigd zijn. Zo is in het Directoraat-Generaal “Multilaterale Betrekkingen en Mondialisatie” van de FOD Buitenlandse Zaken het coördinatiecomité duurzame ontwikkeling (M4.1) actief, dat op het vlak van DO gericht is op een coherente Belgische positie in diverse internationale fora. De raad vindt het een goede evolutie dat M4.1 niet langer alleen de CSD (Commission on Sustainable Development van de VN) opvolgt, maar ook andere internationale organisaties (VN Algemene vergadering, Ecosoc, UNECE, raad van Europa, ASEM ...).

⁶ Op het Vlaamse niveau pleitte de MiNa-Raad reeds voor een VICDO, een Vlaamse ICDO, in een advies van 5 november 2002 (“Advies over de institutionele verankering van duurzame ontwikkeling”)

- [34] Binnen dezelfde Federale Overheidsdienst is er het coördinatiecomité DGE (voorheen P11), dat het overleg regelt tussen de federale overheid en de gefedereerde entiteiten wat betreft het Belgische standpunt in aangelegenheden van de Europese Unie. Dit overleg is trouwens vastgelegd in een Samenwerkingsakkoord⁷, en dossiers waarover er binnen DGE geen overeenstemming kan worden bereikt, worden op regeringsniveau beslist in de reeds vermelde Interministeriële Conferentie voor Buitenlands Beleid (ICBB). De raad, die reeds als observator deelneemt aan M4.1, vraagt eveneens aanwezig te kunnen zijn op de vergaderingen van DGE.
- [35] In [16] vermeldden we reeds het Coördinatiecomité Internationaal Milieubeleid (CCIM) dat binnen de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu actief is. In het CCIM zijn zowel federale als regionale ministeries en beleidsvoorbereidende cellen vertegenwoordigd met bevoegdheden op het vlak van leefmilieu. Het CCIM bereidt het Belgische standpunt voor met het oog op internationale conferenties over leefmilieu-aangelegenheden, en organiseert het overleg over een gecoördineerde uitvoering in eigen land van aanbevelingen en beslissingen van internationale organisaties. De raad meent dat het nuttig zou zijn dat er op het niveau van het CCIM ook een overleg komt, bijvoorbeeld eenmaal per semester, met de stakeholders over de thema's op de agenda.
- [36] Deze verschillende coördinatiestructuren zijn belangrijk: omdat ze alle krachten bundelen om de Belgische standpunten zo goed mogelijk te verdedigen, om de impact van Europese en internationale beslissingen voor ons land in te kunnen schatten, en om deze beslissingen efficiënt te implementeren. Het is dus noodzakelijk dat alle betrokken gefedereerde entiteiten aan deze coördinaties meewerken, vermits de belangrijkste expertise voor bepaalde dossiers bij hen te vinden is. Het is ook nodig dat deze coördinaties op tijd gebeuren om doeltreffend te zijn.
- [37] Maar ook de inbreng van alle betrokken federale instellingen is wezenlijk om de beleidsintegratie succesvol te laten verlopen. Zo heeft het Directoraat-generaal Ontwikkelingssamenwerking (DGOS) een belangrijke verantwoordelijkheid op het vlak van duurzame ontwikkeling, en is zijn deelname aan de coördinaties van groot belang. In dit verband acht de raad het nodig dat het DGOS de duurzame ontwikkeling als één van zijn hoofdopdrachten beschouwt, en meer middelen investeert in het uitbouwen van zijn beleid voor duurzame ontwikkeling.
- [38] De raad vindt het immers belangrijk bij het uitstippelen van het Belgische beleid inzake duurzame ontwikkeling rekening te houden met de gevolgen ervan voor de rest van de wereld, en in het bijzonder voor de ontwikkelingslanden. Het komt er op aan een systeem te vinden om deze impact te evalueren en er rekening mee te houden. Daarom is het belangrijk, zoals vermeld in § 582 van het eerste Federaal plan voor duurzame ontwikkeling, "vormen van duurzame-ontwikkelingseffectbeoordeling (DOEB) binnen de internationale samenwerking op Belgisch niveau te introduceren en gelijkaardige initiatieven in de partnerlanden te ondersteunen". De raad vraagt deze impactmeting zo snel mogelijk te operationaliseren.
- [39] De Raad heeft wat het ambtelijke niveau betreft een interessante suggestie gevonden in het in paragraaf [27] vermelde rapport van de parlementaire werkgroep "Globalisering". In punt 2.3.2 wijst die werkgroep eveneens op het belang van coördinatie, en stelt ze voor functionele netwerken op te richten waarbij nieuwe samenwerkings- en coördinatievormen tussen de verschillende ministeries, besturen en overheidsorganen zouden worden georganiseerd. Deze competentienetwerken moeten een antwoord vormen op uitdagingen als de toenemende impact van de internationale op de binnenlandse kwesties en de vermeerdering van de machtsniveaus. De parlementaire werkgroep is ook van mening dat die netwerken open zouden moeten staan

⁷ Samenwerkingsakkoord tussen de Federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten met betrekking tot de vertegenwoordiging van het Koninkrijk België in de Ministerraad van de Europese Unie (8 maart 1994)

voor groeperingen uit de civiele maatschappij die over de gepaste ervaring en expertise beschikken.

5.2 De capaciteiten van de administratie versterken

- [40] Werken aan de integratie van duurzame ontwikkeling vereist dat de verschillende actoren tijdig worden gesensibiliseerd voor wat daarbij op het spel staat. De raad vraagt daarom dat de overheden de nodige middelen voorzien om de knowhow inzake duurzame ontwikkeling van hun medewerkers uit te breiden. Op die manier worden ze ook nauwer betrokken bij de problematiek. Een eerste prioriteit is de vorming van de mensen die verantwoordelijk zijn voor het formuleren van het beleid. In de jaarverslagen van de ICDO zijn voorbeelden te vinden van domeinen waar vooruitgang kan worden geboekt op het vlak van knowhowontwikkeling.
- [41] Om aan die nood aan capaciteitsopbouw tegemoet te komen, is het Opleidingsinstituut van de Federale Overheid (OFO) in 2002 gestart met een opleidingssessie rond duurzame ontwikkeling voor federale ambtenaren. Het OFO organiseert eveneens sinds vorig jaar een opleidingscyclus “Milieubeheer in de openbare diensten” ten behoeve van de milieucoördinatoren van de federale FOD’s en hun adjuncten.
- [42] In die context meent de raad dat het nuttig zou kunnen zijn in de verschillende overheidsdiensten een *early warning*-functie te voorzien. Die verspreidt de informatie van internationaal en Europees niveau naar de betrokken medewerkers van het departement. Het is immers van belang dat de verschillende actoren in de Belgische overheidsdiensten op tijd worden geïnformeerd over wat er op internationaal niveau gebeurt. Dit om de gevolgen van de internationale en Europese beslissingen op het Belgische beleid te evalueren, om een Belgisch standpunt te bepalen, en om mee te werken aan deze beslissingen of ze uit te voeren.
- [43] Deze functie hoeft niet te leiden tot het creëren van nieuwe structuren. Het valt te overwegen deze verantwoordelijkheid toe te bedelen aan de “cellen van duurzame ontwikkeling” die – confer het regeerakkoord Verhofstadt II – in de diverse federale overheidsdiensten opgericht zullen worden.
- [44] De Europese Unie speelt een belangrijke rol bij het bepalen van de standpunten voor het internationale niveau. De raad vraagt daarom dat de permanente Belgische vertegenwoordiging bij de Europese Unie beter wordt uitgerust om te kunnen waken over de coherentie van de Belgische standpunten die bij de verschillende Europese raden worden verdedigd. De permanente vertegenwoordiging dient ook de input van ons land in de beleidsvoorbereidende fase op te kunnen volgen. Hier zijn de expertenvergaderingen van de Europese Commissie en de Europese raad van groot belang: in die vergaderingen kunnen de verschillende lidstaten en hun regio’s immers ambtenaren afvaardigen met expertise over het domein in kwestie, en zo kunnen lokale, regionale en nationale bekommernissen vertaald worden in het Europese en internationale beleid.

7. Governance en de inbreng van de civiele maatschappij

- [45] *Multilevel governance* houdt (*good*) *governance* in, een manier van beleidsvoering die zoals in het witboek van de Europese Commissie⁸ vermeld, op vijf principes berust: openheid,

⁸ Europese governance. Een witboek, COM (2001) 428

participatie, verantwoordingsplicht, doeltreffendheid, samenhang. Streven naar coherentie en coördinatie binnen eenzelfde beleidsniveau en tussen beleidsniveaus is dus essentieel voor goed bestuur: het streven naar verticale integratie is dan ook een belangrijk aspect van governance. In [9] hadden we het in dit verband reeds over het mutualiteitsprincipe, waarbij beleidsmakers rekening houden met de gevolgen van hun beslissingen voor andere niveaus.

- [46] Participatie is een andere noodzakelijke voorwaarde voor governance. Alle betrokken maatschappelijke actoren moeten met hun standpunten kunnen bijdragen tot het besluitvormingsproces. In zo'n multi-actorbeleid heeft naast de traditionele overheidsactoren (regering, parlement, administratie) de civiele maatschappij een belangrijke inbreng. Dit is belangrijk om principiële redenen, namelijk vanuit de democratische bekommernis de burger en zijn organisaties nauwer te betrekken bij het beleid. Maar er is ook een praktisch argument voor een ruimere participatie van de burger en een consultatie van de burgermaatschappij. Enerzijds kunnen deze stakeholders de beleidsvoorstellen verrijken met aanvullende expertise, bijvoorbeeld waar het gaat om de concrete gevolgen van internationale overeenkomsten. Anderzijds zal de implementatie van beleidsbeslissingen op verschillende niveaus vlotter verlopen wanneer de burger en zijn organisaties geraadpleegd zijn geweest bij de beleidsvoorbereiding. We kunnen hier verwijzen naar het recente advies van de FRDO over de participatie- en consultatieproblematiek.⁹
- [47] De raad heeft in dit kader beslist om de internationale conferenties die de problematiek omtrent duurzame ontwikkeling behandelen, zelf meer te volgen. Het kost maatschappelijke groepen immers veel meer tijd en energie om de verschillende etappes van een beslissingsproces te volgen tot op het internationale niveau. De FRDO wijst de overheid er op dat er in dit verband een nood is aan capaciteitsopbouw van de maatschappelijke groepen voor de voorbereiding en de opvolging van deze internationale dossiers. De raad verwijst hierbij naar de aanbeveling van de parlementaire werkgroep "Globalisering" (vermeld in §39).
- [48] De raad verheugt zich er over dat hij in het kader van de onderhandelingen over buitenlandse handel (WHO), het VN-beleid inzake duurzame ontwikkeling (Wereldtop van Johannesburg en Commissie voor duurzame ontwikkeling van de VN), en van het Europees beleid voor duurzame ontwikkeling, heeft kunnen deelnemen aan de consultaties die door de overheid waren georganiseerd, hetzij in het kader van een coördinatieorgaan (M4.1), hetzij in het kader van rondetafelgesprekken. De raad hoopt dat dit overleg ook in de toekomst wordt voortgezet en verbeterd (bijvoorbeeld voor de Lentetop van de Europese Unie).

⁹ "Noodzaak om een consultatiestrategie te ontwikkelen en aanbevelingen voor de consultatie over het voorontwerp van het 2de Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling" (2003A05N van 20/05/2003)

Bijlage 1.

Verticale integratie van duurzame ontwikkeling: citaten uit vroegere adviezen van de raad

De FRDO heeft meermaals vastgesteld dat er nood is aan een betere coördinatie van de verschillende beleidsniveaus, en dat de federale overheid hierbij een rol zou kunnen spelen. De FRDO heeft meerdere voorstellen gedaan voor initiatieven terzake van de federale overheid op het vlak van biodiversiteit, duurzaamheidsstrategieën, energie, productnormen, het Belgische ontwikkelingsbeleid, het Federaal Plan voor Duurzame Ontwikkeling enz. De raad heeft ook meerdere initiatieven voorgesteld waarvoor de Federale Overheid zou kunnen pleiten op Europees en internationaal niveau. Tenzij anders vermeld, komen de citaten uit adviezen die eenparig zijn goedgekeurd.

- **Belgisch niveau**

- Biodiversiteit

- Om het Verdrag inzake biologische diversiteit (VBD) in België uit te voeren, vraagt de raad dat de federale regering een efficiëntere structuur uitbouwt voor het beslissingsproces. Daarom moet de coördinatie van het beleid ter zake worden toevertrouwd aan het federaal Ministerie voor Leefmilieu. Een nationale coördinatiegroep, uitgerust met de nodige middelen, zou moeten worden opgericht. De raad meent dat de Stuurgroep Biodiversiteitsverdrag, die werkt in het kader van het Coördinatiecomité Internationaal Milieubeleid, deze taak zou kunnen uitoefenen. (Memorandum 1999a05n)

- Duurzaamheidsstrategieën

- Naast de noodzaak aan horizontale integratie wijst de raad ook op het belang van meer verticale integratie, zeker gezien de complexe verdeling van bevoegdheden binnen België. Een doeltreffend beleid inzake duurzame ontwikkeling vergt meer coördinatie tussen de verschillende beleidsniveaus in ons land. De federale overheid wordt opgeroepen om deze coördinatie en dit overleg verder te stimuleren, in samenspraak zowel met het internationale niveau als met de deelstaten en de lokale overheden. In de toekomst zou moeten worden gestreefd naar een 'nationaal' (= federaal + gemeenschappen + gewesten) plan inzake duurzame ontwikkeling dat de federale overheid en de gewesten en gemeenschappen samen uitwerken en uitvoeren (zie advies van de FRDO over het voorontwerp van Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling, april 2000). De raad pleit er voor om naast de administratieve overlegstructuren en naast de Interministeriële conferentie leefmilieu ook een Interministeriële conferentie over duurzame ontwikkeling op te richten. Men zou hiervoor kunnen verder bouwen op de recente ervaringen met de "uitgebreide" Interministeriële conferentie leefmilieu. (Eerste voorbereidend advies over Johannesburg, §12, 16/04/2002)
- Er moet over worden gewaakt dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken over de nodige middelen beschikt om zijn coördinatiefunctie in het kader van het Belgische internationaal beleid duurzame ontwikkeling te vervullen (zie §555 van het Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling). Op die manier kan blijvend worden verzekerd dat de standpunten die België inzake duurzame ontwikkeling op het internationaal vlak vertolkt meer zijn dan de som van de delen. (Eerste advies in opvolging van Johannesburg, §34, 15/10/2002)

- De samenwerking tussen de beleidsniveaus inzake duurzame ontwikkeling in ons land dient te worden versterkt. De raad is ervan overtuigd dat een Interministeriële Conferentie Duurzame Ontwikkeling een zeer nuttige rol zou kunnen spelen, meer speciaal voor de uitwerking tegen 2005 van een "nationale" strategie voor duurzame ontwikkeling, zoals in Johannesburg en Göteborg werd afgesproken. Via samenwerkingsakkoorden over bepaalde specifieke onderwerpen kunnen de afspraken in het kader van een nationale strategie worden geconcretiseerd. (Memorandum 2003, §33, 20/05/2003)

Federaal Plan inzake duurzame ontwikkeling

- Ook de coördinatie met de verschillende bevoegde beleidsniveaus moet worden bevorderd (Memorandum 1999, §3.3, 15/06/1999)

In de toekomst moet voor een aantal beleidsterreinen misschien zelfs worden gestreefd naar een "nationaal" plan inzake duurzame ontwikkeling dat de federale overheid en de gewesten en gemeenschappen samen uitwerken. (Advies ontwerp FPDD 2000-2004, §19, 11/01/2000).

- De raad vindt het belangrijk dat het parlement scherper zou toezien op de opvolging en de resultaten van het Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling. Hoewel dit niet tot de bevoegdheden van de federale regering behoort, denkt de raad dat de oprichting van een parlementaire commissie duurzame ontwikkeling nuttig zou zijn. (Eerste voorbereidend advies Johannesburg, §14, 16/04/2002)

- Energie en klimaat

De FRDO vraagt zich af of het niet beter zou zijn om op langere termijn een coördinatie te voorzien tussen de verschillende federale entiteiten van het land. Deze structuur zou gericht zijn op de coördinatie van het beleid en de rapportering (indicatoren) betreffende de naleving van onze internationale verplichtingen inzake duurzame ontwikkeling. Ze zou moeten beschikken over voldoende wetenschappelijke, logistieke en financiële middelen. (Advies over het samenwerkingsakkoord klimaat, §11, 28/12/2001).

- Wat België betreft, vraagt de FRDO dientengevolge dat er dringend een agenda zou worden bepaald opdat er zo snel mogelijk een akkoord komt over de verdeling van de bevoegdheden inzake flexibiliteitsmechanismen door alle partijen (gewesten en federale Staat). Iedere vertraging in deze materie is nadelig voor de actoren die over de elementen moeten kunnen beschikken om tijdig de beste beslissingen te kunnen nemen. Over het algemeen moet op Belgisch niveau de grootst mogelijke harmonisering worden nagestreefd om alle milieu-, economische of sociale concurrentievervalsing tussen de gewesten te voorkomen. (Advies over de flexibiliteitsmechanismen, §21, 18/06/2002).
- Over het algemeen moet België ervoor zorgen dat de grootst mogelijke interne samenhang tussen zijn verschillende beleids- en bevoegdheidsniveaus is gewaarborgd. (Advies over de flexibiliteitsmechanismen, §27, 18/06/2002).

- In België worden de aan deze verschillende pijlers gekoppelde bevoegdheden onder verschillende institutionele actoren verdeeld. De samenhang van het beleid inzake duurzame ontwikkeling waarborgen, moet voor de Belgische instellingen een stimulerende uitdaging zijn. Een eerste etappe is de verduidelijking van de bevoegdheden; een tweede etappe is het structureel doorvoeren van een harmonisatie van de politieke maatregelen door de concretisering van een samenwerkingsakkoord inzake flexibiliteitsmechanismen tussen de federale overheid en de gewesten. (Advies over de flexibiliteitsmechanismen, §36, 18/06/2002).
- De bevoegdheden op het vlak van energie moeten duidelijk worden bepaald en alle soorten energiebeleid, zowel Gewestelijk als Federaal, moeten worden gecoördineerd in een nationaal klimaat en energieplan dat eventueel nog wordt ondersteund met specifieke samenwerkingsakkoorden. (« no regret »-advies, §67, 20/05/2003).
- En matière de politique de mobilité, une structure institutionnelle de concertation entre le fédéral et les régions serait nécessaire. Possible mise en place d'un observatoire de la mobilité au niveau fédéral, à l'image de ce qui existe déjà dans les trois régions. (Rapport de la discussion du gt E&C sur la politique de mobilité en préparation d'un avis, 19/06/2003).

Productnormen

Daarnaast moet het beleid van de andere federale diensten die met productbeleid te maken hebben, worden uitgewerkt in samenhang met het productbeleid dat uitgaat van de federale diensten voor het leefmilieu. Tenslotte moet dit beleid en het beleid van de gewesten eveneens op elkaar zijn afgestemd. De raad meent dat dit richtplan een motorfunctie kan hebben om een versterkte samenwerking met de andere departementen en gewesten te realiseren. (Advies over het federaal richtplan in hoofdlijnen Productbeleid en milieu, §38, 18/06/2002)

▪ Internationale betrekkingen

- De FRDO is dus van mening dat het om redenen van relevantie, coherentie en efficiëntie de multilaterale hulp federaal moet blijven maar dat het Belgische standpunt over het politieke luik moet worden besproken in overleg met de deelstaten. Daarvoor is het noodzakelijk dat er overlegmechanismen worden gecreëerd tussen de federale staat en de deelstaten. Dit met name om de eenheid van het buitenlands beleid te garanderen in coherentie met de ontwikkelingssamenwerking en met duurzame ontwikkeling. (Advies over de defederalisering van de ontwikkelingssamenwerking, §33, 25/10/2001, het VBO wenste zich niet uit te spreken over het nut van een defederalisering van de ontwikkelingssamenwerking).
- Daarom dringt de raad aan op het behoud op federaal niveau van een drijvende kracht die verplicht tot overleg en die zorgt voor de horizontale en verticale integratie van de verschillende aspecten van duurzame ontwikkeling op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking (Advies over de defederalisering van de ontwikkelingssamenwerking, §34, 25/10/2001)
- Opstelling en goedkeuring door de verschillende betrokken overheden van een gezamenlijk "Ontwikkelingshandvest" dat de leidende beginselen bevat die de verschillende actoren beloven te volgen in hun samenwerkingsbeleid,
- Opstelling van een permanente overlegstructuur tussen de verschillende overheidsniveaus en verbintenis van de betrokken overheden om het Handvest te goeder trouw te volgen, te werken in de grootste transparantie en met het hoofdoel te streven naar samenwerkingseffecten die zich uiten in een verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden van de begunstigde bevolkingsgroepen (Advies over de defederalisering van de ontwikkelingssamenwerking, §47, 25/10/2001, het

VBO wenste zich niet uit te spreken over het nut van een defederalisering van de ontwikkelingssamenwerking).

Op Europees en internationaal niveau

Op internationaal vlak heeft de raad vooral voorstellen geformuleerd inzake de horizontale integratie van de duurzame ontwikkeling en minder inzake verticale integratie. Nochtans zou een betere horizontale integratie de verticale integratie van de duurzame ontwikkeling vergemakkelijken dankzij de synergieën en de coherentie waartoe deze horizontale integratie leidt. De citaten hieronder komen uit het eerste voorbereidend advies voor de Top van Johannesburg, § 45 tot 48, 16/04/2002.

- De FRDO stelt voor dat de VN op termijn een autoriteit opricht die verantwoordelijk zou zijn voor de samenhang en de integratie van duurzame ontwikkeling binnen de VN. Deze instantie zou zich er van moeten vergewissen dat de drie aspecten (economisch, sociaal en ecologisch) van duurzame ontwikkeling volledig en evenwichtig binnen de VN worden geïntegreerd. Het zou hier gaan om een universele, gespecialiseerde en permanente VN-organisatie (OSD - Organisation for Sustainable Development). Deze organisatie zou onder het gezag van ECOSOC vallen en zou worden opgericht via een verdrag.
- De raad vraagt de Belgische regering om op korte termijn te pleiten voor een versterking van de CSD als integratiebevorderende commissie.
- Daarnaast pleit de raad voor een versterking van de integratie van duurzame ontwikkeling in de bestaande instellingen van de VN, Bretton Woods en de Wereldhandelsorganisatie. Op korte termijn is er dringend nood aan meer coördinatie tussen de VN-instellingen onderling en tussen deze instellingen en de Wereldhandelsorganisatie en de Bretton Woods-instellingen.
- De raad vraagt de Belgische overheid te onderzoeken of het wenselijk zou zijn te pleiten voor de integratie van de Wereldhandelsorganisatie binnen de structuren van de VN, dit binnen de optiek van een betere integratie van de drie pijlers van duurzame ontwikkeling
- Op termijn zou moeten worden gestreefd naar een Wereldmilieuorganisatie met universeel lidmaatschap.
- Duurzame ontwikkeling als aandachtspunt nemen van alle Europese Ministerraden. Meer bepaald moeten de Ministerraden voor sociale zaken en volksgezondheid ten volle worden betrokken bij het uitwerken van de sociale aspecten van het Actieplan van Johannesburg en zou er een **Commissaris duurzame ontwikkeling** moeten komen binnen de Europese Commissie die ook de implementatie van de Johannesburg-engagementen zou coördineren. (Eerste advies in opvolging van de Top in Johannesburg, §45, 15/10/2002)

Bijlage 2. Aantal aanwezige en vertegenwoordigde stemgerechtigde leden op de algemene vergadering van 18 december 2003

2 van de 4 voor- en ondervoorzitters :

T. Rombouts, A. Panneels.

3 van de 6 vertegenwoordigers van de NGO's voor milieubescherming :

V. Kochuyt (Birdlife Belgium), D. Van Eeckhout (Inter-Environnement Wallonie), S. Van Hauwermeiren (Bond Beter Leefmilieu, BBL).

3 van de 6 vertegenwoordigers van de NGO's voor ontwikkelingssamenwerking :

B. Bode (Broederlijk Delen), K. Depooter (11.11.11), G. Fremout (Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling, VODO).

1 van de 2 vertegenwoordigers van de NGO's die de belangen van verbruikers verdedigen :

C. Rousseau (Centre de Recherche et d'Information des Organisations des Consommateurs, CRIOC).

1 van de 6 vertegenwoordigers van de werknemersorganisaties (*):

D. Van Daele (Fédération Générale du Travail de Belgique, FGTB).

2 van de 6 vertegenwoordigers van de werkgeversorganisaties (*):

C. Bosch (Federatie Voedingsindustrie, FEVIA), I. Chaput (Fédération des Entreprises de Belgique, FEB).

1 van de 2 vertegenwoordigers van de energieproducenten :

D. Rigaux (Samenwerkende vennootschap voor Productie van Electriciteit, SPE)

3 van de 6 vertegenwoordigers van de wetenschappelijke milieus :

L. Hens (Vrije Universiteit Brussel, VUB), J.-P. van Ypersele (Université Catholique de Louvain, UCL), H. Verschure (Katholieke Universiteit Leuven, KU Leuven).

Totaal: 16 van de 38 stemgerechtigde leden (*)

(*) momenteel moeten de werknemersorganisaties en de werkgeversorganisaties elk nog een vertegenwoordiger voordragen.

Bijlage 3. Vergaderingen ter voorbereiding van dit advies

De werkgroep duurzaamheidsstrategieën vergaderde op 5 februari, 4 en 11 april, 8 mei, 5 juni, 8 juli, 9 september, 17 oktober, 6 november en 4 december 2003 om dit advies voor te bereiden.

Bijlage 4. Personen die meewerkten aan dit advies

Voorzitter en ondervoorzitter van de werkgroep

M.-P. KESTEMONT (UCL) – voorzitter van de WG DS

J. MILLER (Bureau Européen de l'Environnement, BEE) - ondervoorzitter van de WG DS

Stemgerechtigde leden en hun vertegenwoordigers

T. BAULER (ULB), I. CHAPUT (FEB), G. FREMOUT (VODO), M. GERARD (CSC), L. HENS (VUB), C. KLEIN (Fedichem), V. KOCHUYT (Natuurpunt/Birdlife), B. MELCKMANS (FGTB), E. QUINTANA (CNCD), M.-L. SEMAILLE (FWA), D. VAN EECKHOUT (IEW), S. VAN HAUWERMEIREN (BBL), , H. VOS (RUG), A. WILMART (CSC).

Opmerking: C.KLEIN en I. CHAPUT hebben meegewerkt tot de vergadering van 8/7

Niet-stemgerechtigde leden en hun vertegenwoordigers

J. REYNAERS (ICDO), L. BAS (Vlaamse Gemeenschap)

Geraadpleegde experts

Prof. M. PALLEMAERTS (VUB), Prof. H. VOS (RUG), U. LENAERTS (FOD Buitenlandse Zaken), L. GOETEYN (MiNaraad), L. VAN LANGENHOVE (UNU), J. VERSCHOOTEN (ICDO)

Secretariaat

J DE SMEDT, N. MAELFAIT, K. MOERMAN, K. SAQUI
